

Тақинчоқларнинг яратилиши ва турлари

Озода Эргаш кизи Давронова
Термиз давлат музей кўриқхонаси

Аннотация: Ер юзида заргарлик санъатининг вужудга келиши ва ривожланиши бир неча минг йиллик тарихга эга. Сўнгги йилларда Ўзбекистон ҳудудида олиб борилган археологик қазилмалар натижасида топилган бронза даврига оид археологик ёдгорликлари орасида қадимги аجدодларимизнинг тақинчоқларига оид қатор ашёвий далиллар ҳам бор. Жумладан, Ўзбекистоннинг жанубидаги Бактрия, Сополлитепа, Жарқўрғон манзилгоҳларидаги сағаналардан топилган тақинчоқлар наъмуналари рангбаранг бўлиб, уларнинг асосий қисмини бош, пешона, кулоқ тақинчоқлари, тўғноғичлар, тугмалар, билакузуклар ташкил этади. Мазкур ашёлар ушбу ҳудудда яшаган аҳоли қадимдан бой моддий маданият соҳиби бўлганлигидан далолат беради.

Калит сўзлар: сир-асрорлар, анъанавий, тақводор, Кулоб, Муминобод, Қора Қизик ва Тенгизбой, орнамент, бадий-безак

Creation and types of jewelry

Ozoda Ergash kizi Davronova
Termiz State Museum Reserve

Abstract: The emergence and development of jewelry art on Earth has a history of several thousand years. Among the archaeological monuments of the Bronze Age found as a result of archaeological excavations conducted in Uzbekistan in recent years, there are a number of material evidence of the jewelry of our ancient ancestors. In particular, the samples of jewelry found in the graves of the settlements of Bactria, Sopollitepa, and Zharkurgan in the south of Uzbekistan are colorful, the main part of which is made up of head, forehead, and ear jewelry, anklets, buttons, and bracelets. These items indicate that the people living in this region have had a rich material culture since ancient times.

Keywords: secrets, traditional, pious, Kulob, Muminabad, Kara-Kizik and Tengizboy, ornament, artistic decoration

Тарихдан маълумки, даврлар ўтиши билан муайян бир ҳудуд миқёсида тақинчоқларнинг баъзи турлари кенг ёйилса, айримлари ўз ўрнини йўқотган,

онги кўринишдаги тақинчоқлар пайдо бўлиб, олдингилари кундалик турмушдан чиққан. Натижада тақинчоқлар ва уларнинг турлари ҳамisha ўзгариб турган. Шу сабабли тақинчоқларни этнографик жиҳатдан ўрганишда тадқиқотчилар тақинчоқлардаги шаклий ўзгаришлар, уларнинг турларидаги алмашинувлар сабабларига асосий эътибор қаратадилар. Олиб борилган этнографик тадқиқотлар ва илмий хулосалар асосида шуни айтиш мумкинки, Республикамизнинг бошқа ҳудудларида бўлгани сингари Сурхон воҳасида ҳам ижтимоий, иқтисодий, маиший, ҳудудий омиллар билан боғлиқ, уч асосий йирик жараён ёки ҳолат анъанавий тақинчоқларда даврий ўзгаришлар руй беришига сабаб бўлган.

1. Бадий анъаналар - маълум бир тақинчоқ, турларининг тар калиш ҳудуди (ареал)да уста заргарларнинг ўзига хос маҳорати, заргарликнинг маҳаллий ва этник хусусиятлардан келиб чиққан ҳолда тақинчоқларда маълум бир шакл ҳамда кўринишларга эътибор қаратилган.

2. Ҳудудий ўзига хосликлар. Бунда аҳоли яшайдиган муайян ҳудудлар йирик шаҳарлар атрофида ёки улардан олисда жойлашган лиги тақинчоқларнинг бевосита ва билвосита ўзгаришига таъсир қилган.

3. Маданий-иқтисодий алоқалар тарихий-маданий ҳудудлар ўртасидаги ўзаро савдо-сотиқ муносабатлари ҳам тақинчоқларнинг янги турлари пайдо бўлишида муҳим аҳамиятга эга бўлган,

XIX аср охири-XX аср бошларида Республикамизнинг Бухоро, Хива, Самарқанд, Қўқон, Андижон, Тошкент, Шаҳрисабз, Китоб, Бойсун, Денов, Шеробод, Ургут каби шаҳар ва қишлоқларида уста заргарлар фаолият юритишган. Бу даврда бутун ўлкамиз буйлаб Бухоро, Қўқон, Хива заргарларининг маҳсулотлари оммавий урф бўлган. Заргарларнинг ўзига хос маҳорати улар яратган заргарлик буюмларининг сифати, тақинчоқнинг маъданлари ва ясаиш усулларида ўз аксини топган. Ўрганилаётган даврда воҳанинг уста заргарлари асосан ўз уйларида ишлашганлар, лекин айрим ҳолларда улар буюртмачилар талабига кўра уларнинг уйида ҳам ишлаганлар, Ҳар бир уста заргарнинг ўз касбий сири бўлган ва улар тақинчоқ, тайёр бўлгунига қадар маҳсулотни ҳеч кимга кўрсатмаган. Бу даврда Сурхон воҳасидаги уста заргарлар фаолиятида қуйидаги асосий хусусиятларни кузатиш мумкин:

1. Қишлоқ заргарлари фақат буюртмачилар диди ва талабига мос равишда бозорда сотиш учун тақинчоқлар тайёрлашган.

2. Уста заргарлар кўп ҳолларда якка ҳолда фаолият юритиб ўз касб-хунарларини, заргарлик сирларини фақат ўз ўғилларигагина қолдиришган ва улар узоқ, вақт ўзларига шогирд олишмаган.

3. Заргарлар асосан деҳқончилик қилиб, ундан буш вақтларидагина заргарлик касби билан шуғулланишган.

4. Маҳаллий заргарлар тақинчоқлар учун зарур маъданга доимо мухтож бўлганликлари боис асосан буюртмачиларнинг ашёларидангина тақинчоқлар ясашган.

5. Заргарларнинг меҳнати учун буюм ёки нарса бериш орқали олдиндан келишилган ҳолда ҳақ тўланган.

Юқорида қайд этилган хусусиятлар йирик шаҳарлардан олисда жойлашган заргарлар фаолиятининг асосий хусусиятларини ташкил этган ва улар аввало, фақат заргарлик билан шуғулланиш орқали кун кечириб бўлмаганлиги боис, улар деҳқончилик билан ҳам машғул бўлганлиги, қолаверса тақинчоқлар учун маъданга мухтожлик заргарларнинг ясаган буюмларини бозорда ўзлари сотиши каби сабаблар туфайли қишлоқларда заргарлик яхши ривожланмаган. Қолаверса, уста заргарлар ўзларига шогирд олмасдан ишлашларининг сабаби шундаки, улар ясаган тақинчоқлар узоқ, вақтгача сотилавермаганлиги боис шогирдга иш ҳақи тулаш муаммоси туғилган. Шунинг учун заргарлар ўзларига четдан шогирд ололмаганлар. Шунингдек заргарлик касби муқаддас ҳисобланиб, уста ўз ўғилларига ишонч билан ўз касбини ўргатган, яъни заргарликни ота мерос касб деб билишган, Агар шогирд олиш зарурати туғилса, насл-насаби тоза, тақводор кишиларнинг фарзандлари шогирдликка олинган. Бозорларда заргарлик буюмлари сотилмай қолса, иқтисодий зарар жабрини ҳам ота-ўғил ва оиланинг ўзигина кўрган.

Воҳада заргарлик санъатининг ўзига хос сир-асрорлари бўлган. Маълум бир тақинчоқ тўрини ясашда ҳар бир заргар ўзига хос безаклар, шакллар, кўринишлардан фойдаланган. Усталар ишида ана шу ўзига хослик бўлмаса, бошқа усталар ясаган тақинчоқлар билан ўхшашлик рўй бериб, бозорда ўзаро рақобат пайдо бўлган. Юқорида қайд этилган сабаблар туфайли ҳам қишлоқларда заргарлар жуда ҳам бўлган. Аҳоли эса бозорлардан ёки савдогарлар четдан келтирган заргарлик буюмларини сотиб олишган ёки буюмга алмаштиришган.

Воҳанинг йирик шаҳарлари ва унга яқин ерларда яшаган заргарларда бир нечтадан шогирдлари бўлган. Улар тақинчоқларнинг маълум бир бўлақларини ясашда ўз устозларига ёрдам беришган. Шеробод, Бойсун, Денов каби шаҳарларда яшовчи шаҳарлик заргарлар қишлоқ хўжалиги, яъни деҳқончилик билан шуғулланмасдан, фақат заргарлик касбини қилганлар ва улар ўз меҳнатларига пул ҳисобида ҳақ олишган. Юқорида кўрсатилган омиллар ушбу ҳудудларда заргарликнинг кенг ривожланишини таъминлаган.

Шаҳарда ўз устахоналарида ишлаган заргарлар буюртмачиларнинг савияси, диди ва моддий ҳолатидан келиб чиққан ҳолда тақинчоқларнинг

хилма-хиллигига ҳамда сифатига эътибор қаратишган. Демак, шаҳар ва унинг атрофида жойлашган заргарлик устахоналари майда уста-заргарларнинг уйларида ясалган тақинчоқлар ўзининг сифати кўриниши ва ясалиш услуби жиҳатидан бир-биридан фарқ қилган. Шаҳарда бир-биридан ўз услуби, касб маҳорати билан фарқ қилувчи уста-заргарлар ўзларининг кўп сонли заргарлик устахоналарига ҳам эга бўлишган.

Тақинчоқлар билан савдо-сотиқ қилиш турли иқтисодий-маданий ҳудудлар ўртасидаги савдо муносабатларининг энг қадимий ва кенг тарқалган туридир. Халқлар орасида оммавий урф бўлган тақинчоқлар ушбу соҳадаги савдо-сотиқ муносабатларининг асосини ташкил этган.

XIX аср охири-XX аср бошларида Ўрта Осиё ҳудудидан бир нечта йирик карвон йўллари ўтган. Ўрта Осиёда Қўқон шаҳри савдо-сотиқ муносабатларида олдинги ўринларда турса, Самарқанд ва Бухоро заргарлари минтақани юқори даражада тараққий этган заргарлик буюмлари билан таъминлаган. Ўзбекистоннинг жанубий вилоятлари ва жанубий Тожикистон ҳудудларига Кулоб, Муминобод шаҳарлари орқали Афғон савдогарлари арзон тақинчоқлар олиб келишган. Шунингдек улар Денов, Китоб, Шахрисабз ҳудудларида ҳам бўлиб, турли хил тақинчоқлар, матолар савдосини амалга оширишган. Бу даврда яна Кофарнихон ва Сурхон дарёси соҳилларида жойлашган Хисор ва Қоратоғ қишлоқлари орқали Шимолий Афғонистон шаҳарлари билан савдо - сотиқ алоқалари йўлга қуйилган. Икки йирик доvon йўли: Қора Қизик ва Тенгизбой Шарқий Бухоро ҳудудини Фарғона водийсининг савдо марказлари билан боғлашда муҳим роль ўйнаган.

Савдо-сотиқ муносабатларининг ривожланиши натижасида кўшни минтақаларда тақинчоқларнинг хилма-хил турлари кириб келиши уларнинг ясалиш техникаси, бадиий жиҳатлари (орнамент), умумий кўриниши, тақинчоқларнинг маҳаллий турлари билан яқинлашиб, ўзаро уйғунлашиб кетишига олиб келган. Хуллас, заргарларнинг шахсий маҳорати ва иш юритиш усуллари билан боғлиқ, касбий анъаналари; маълум бир ҳудуд аҳолиси учун анъанавий тус олган тақинчоқларнинг умумий кўриниши, турлари, умуман, халқнинг тақинчоқлар билан боғлиқ, бадиий-безак анъаналари; тақинчоқларнинг яратилиши, тарқалиши заргарларнинг иш фаолиятига таъсир кўрсатувчи ҳудудий белгилар яхлит ҳолда маълум бир ҳудудда тақинчоқларнинг шаклланишига муҳим таъсир кўрсатувчи омиллар ҳисобланади.

Тақинчоқларнинг давр ўтиши билан ўзгариб туриши ва уларнинг турлари кўпайишида савдо-сотиқ муносабатлари, муҳим роль ўйнаган. Юқорида кўрсатиб ўтилган уч асосий омил анъанавий тақинчоқларнинг умумий кўринишида ўзгариши юз бериши ва янги кўринишидаги тақинчоқларнинг

оммавий урфга айланишига сабаб бўлган. Халқлар ўртасида рўй берган этник ва маданий жараёнлар ҳам тақинчоқлар туркумида ўзгаришларига сабаб бўлган. Хуллас, ҳар қандай турдаги ва кўринишдаги тақинчоқлар икки муҳим жараён, яъни биринчидан, маҳаллий бадий-безак анъаналари (тақинчоқлардаги маълум бир халқ, ҳудудга хос бўлган ўзига хос белгиларнинг сақланиб қолиши); иккинчидан, савдо-сотиқ муносабатларининг кенг ривожланиши натижасида турли кўринишдаги тақинчоқларнинг савдо-сотиқ йўли билан кириб келиши ва доимий булмаган ҳолда маълум бир ҳудуд ва халқ орасида кенг тарқалиши билан узвий боғлиқдир.

Хулоса қилиб айтганда тақинчоқларнинг яратилиши ва ҳудудий тарқалиши жараёни ҳар бир ҳудудда ўзига хос тарзда рўй берган. Уста заргарлар ўзларининг бадий-безак анъаналари асосида маълум бир тақинчоқ турини буюртмачининг шахсий диди ва иқтисодий ҳолатига қараб тайёрлаб берган. Воҳада тақинчоқларнинг кириб келиши ва тарқалишида савдо-сотиқ муносабатлари муҳим роль ўйнаб, натижада тақинчоқлар хилма-хиллиги ортиб борган. Сурхон воҳаси қадимдан Буюк ипак йўлининг жанубий тармоқларида муҳим ўрин тутиб Афғонистон, Ҳиндистон, Эрон ва Олд Осиё каби йирик тарихий-маданий ўлкалар билан ўзаро савдо алоқаларини доимий амалга ошириб турган.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Каримов. И.А. Тарихий хотирасиз келажак йўқ / Биз келажакимизни ўз қўлимиз билан қураимиз. - Т.: Ўзбекистон, 1999. 7-жилд. 132-155 бб.
2. Каримов И.А. Қашқадарё воҳасининг зумрад гавхарлари / Биз танлаган йўл - демократик тараққиёт ва маърифий дунё билан ҳамкорлик йўли. - Т.: Ўзбекистон, 2003. 11-жилд. 56-63 бб.
3. Абдуллаев Т.А., Хасанова С.А. Одежда ўзбеков (XIX – начало XX вв.). - Т.: Фан, 1978. -115 с.
4. Абдуллаев У. Фарғона водийсида этнослараро жараёнлар. - Т.: Янги аср авлоди, 2005. - 215 б.
5. Абду-ур-Рауф. Рассказы индийского путешественника (Бухара как она есть). - Самарқанд: Б.И., 1913. - 56 с.